

*Kármán Gábor: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században.
Harsányi Nagy Jakab élete.*

(Mikrotörténelem 5.) L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány,
Budapest, 2013. 335 oldal.

Több mint egy évtizede, hogy az akkor nem oly' rég létrejött *Korall* kora újkori számában Kármán Gábor tanulmányában az 1657–1658 során Konstantinápolyban urát szolgáló svéd diplomata, Claes Rålamb útleírásából és diplomáciai irataiból összegezte az Erdélyre vonatkozó információkat.¹ E korai munkát akár az északi nagyhatalom története, közép-európai kapcsolatai iránt abban az időszakban tapasztalható érdeklődés egy hazai megnyilvánulásként,² akár a mindig érdekes, izgalmas utazásirodalom magyar történetkutatásban egy kevésbé ismert eredménye bemutatásaként is számon tarthatta az érdeklődő. A 17. század közepi Erdélyi Fejedelemség külpolitikáját, közép- és észak-európai kapcsolatrendszerét³ kutató szerző szakmai eredményei tükrében e korai tanulmány – mindkét fenti kutatási irány megtartásával

– immáron egységes tudományos kutatási koncepció részévé válik, miképpen annak tekinthető az intenzív társadalomtörténet, társadalmi környezettörténet keretében megírt Harsányi Nagy Jakab-életrajz is.

Harsányi Nagy Jakab neve korábban sem volt ismeretlen a 17. századi Erdélyt és a korszak felekezeti viszonyait kutatók számára. Neve egyaránt előkerült II. Rákóczi Györgynek a Portával folytatott diplomáciai kapcsolatai vonatkozásában, miképpen személyét összefüggésbe hozták a puritanizmus hazai megjelenésével is. Ugyanakkor e mostani életrajz révén – ami egy közép-európai horizontú, intellektuális kirakó játék is – gyökeresen új minőséget alkot a szerző egy, a történeti események háttérében, azok másod-, olykor harmadvonalában tevékenykedő, de folyamatosan többre vágó, határozott önértékeléssel, jelentős önbecsüléssel rendelkező, mindeközben alapvetően magányos személyről. Mindezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert Harsányi Nagy Jakabtól nem maradt fenn ego-dokumentum. A 17. századi Erdély kiemelkedő kutatója, Szilágyi Sándor 60 darab Konstantinápolyból írott levelet adott ki II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikájának forrásait feltáró kötetében.⁴ E korpuszhoz

¹ Kármán Gábor 2002: Fatányér és kőkorszó. Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével. *Korall* (3.) 9. 107–136.

² Vári Andrásnak köszönhetően ekkor ismerhettem meg Heiko Droste kutatását a svéd király szolgálatában álló diplomatákról, ezen keresztül pedig a patrónus–kliens viszony vizsgálatát. Az eredmények későbbi könyvvé formálása: Droste, Heiko 2006: *Im Dienst der Krone. Swedische Diplomaten im 17. Jahrhundert.* (Nordische Geschichte 2.) LIT, Berlin–Münster–Wien.

³ Kármán Gábor 2011: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.* L'Harmattan, Budapest.

⁴ Szilágyi Sándor 1874: *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez.*

szervesen csatlakozik még a fejedelemnek az Egyetemi Könyvtár (Budapest) Szilágyi-gyűjteményében fennmaradt levele, valamint élete későbbi szakaszában 8 darab, svéd arisztokratához (Riksarkivet, Stockholm), illetve 15 darab, Frigyes Vilmos brandenburgi választóhoz és tanácsosaihoz (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin) írott levél. Ego-dokumentumok hiányában a vizsgált személytől fennmaradt írások, a vele kapcsolatban keletkezett források alapján, kortársi kapcsolathálók feltárása, analógias kutatási eredmények felhasználása, azaz fölöttébb széleskörű, szisztematikus adatgyűjtés és forrásfeltárás révén lehetett csak életrajz elkészítésében gondolkodni. Személyes források, családi archívum hiányában eddig is több kitűnő kora újkori életút-rekonstrukció készült, elég ha itt csak az egyik, politika- és társadalomtörténeti elemeket ötvöző mesterműre, a teljesen más mozgástérrel rendelkező, a Magyar Királyság dunántúli törvényhatóságaiiban otthonosan mozgó csornai Hatos Bálint pápai alkapitány életrajzára utalok.⁵ Kármán Gábor PhD-disszertációból kinőtt életrajzi írása nem „csupán” egy tiszteletet parancsoló forrásbázisra épülő modell értékű életút-rekonstrukció, hanem módszertanában, forráskezelésében, narrációjában a mikrotörténet tudatos alkalmazása. A szerző az olasz mikrotörténelem társadalomtörténeti fő vonulatának meg-

határozó reprezentánsa,⁶ Giovanni Levi négy életrajzi modellje közül az „életrajz és kontextus” módszertanát választotta. Ego-dokumentumok hiányában az életutat a fennmaradt, döntően hivatali levelezés, a minimális személyes adat, továbbá az életútról információt adó közvetett források, párhuzamos kortársi, pályatársi karrieriek alapján és a földrajzi, társadalmi helyek, keretek, mozgásterek plasztikus bemutatása révén rekonstruálta. Cseppet sem idegen az efféle módszertani megközelítés a 21. század fiatal koraújkor-kutató generációjának képviselőitől. Szabó András Péter például sokkal kedvezőbb forrásbázisra alapozva – így ego-dokumentummal, naplóval is rendelkezve –, alapvetően más társadalmi közeget megcélozva a korabeli társadalmi elitbe tartozó erdélyi arisztokrata, Haller Gábor életrajzát elkészítve a peregrináció bemutatásánál élt ezzel a módszerrel.⁷

Az Edinburgh–Konstantinápoly távot bejárt Harsányi Nagy Jakab életútja e kutatások alapján az alábbiakban foglalható össze. Az életkorára vonatkozó első adatok a franekeri (beiratkozás: 1640. június 19.), illetve a leideni (beiratkozások: 1640. július 21.; 1642. október 6.) egyetemi tanulmányok idejéből származnak. Ezekből az adatokból, illetve a vezetéknev első tagjából visszakövetkeztetve hősünk valószínűsíthetően 1614-ben vagy 1615-ben

(Monumenta Hungariae Historica Ser. I., Diplomataria 23.) Eggenberger, Budapest.

⁵ Pálffy Géza 2005: *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története.* (Jókai Könyvek 3.) Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

⁶ Erről lásd bővebben: Szijártó M. István 2014: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.* (Mikrotörténelem 7.) L'Harmattan, Budapest, 42–43.

⁷ Szabó András Péter 2008: *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája.* (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

a Bihar vármegyei Harsányban (Körös-nagyharsány) születhetett és később vélhetően a nagyváradi református kollégium diákja volt. Harsányi Nagy Jakab a harmincéves háború időszakában – minden bizonnyal Danzigban hajóra szállva – Dánia megkerülésével jutott el Frízföldre, hogy rövid ideig Franekerben, a kor legnagyobb protestáns egyetemén, majd pedig Hollandia legjelentősebb *universitas*ában, Leidenben tanuljon. Bár a szerző hangsúlyozza: nincs tipikus peregrináció, Harsányi Nagy is azon 1620 után egyre nagyobb számú magyar peregrinusok közé tartozott, akik Hollandiából a csatornán átkelve Angliát is megjárták. Ő London és Cambridge – ahol kis időre ösztöndíjat is kapott – polgárháborútól feszült viszonyai miatt a nyugodtabb Skóciába, az 1583. évben alapított főiskolával rendelkező Edinburghba ment. Az idegen-ség, pénztelenség szigetországi időszakát követően 1642 októberében ismét Leidenbe iratkozott be, majd ahogy Ludwig Möller *album amicorum*ába Thorunban tett bejegyzése alapján következtethető, valószínűleg hasonló útvonalon tért haza. 1643–1648 között Nagyváradon tanított, majd Erdély első számú iskolájában, Gyulafehérvárott lett rektor. Bár az 1646. évi, a puritánok ellen fellépő szatmárnémeti nemzeti zsinat őt is megróttta, a korábbi véleményekkel szemben két, 1648-ban kiadott, neki köszönetet mondó disputáció alapján úgy tűnik, továbbra is ott tanított és csak 1648/1649 fordulóján költözhetett el Váradról.

A tanári, egyházi értelmiségi pálya 1650-től jelentős fordulatot vett. Harsányi Nagy II. Rákóczi György erdélyi fejedelem szolgálatába szegődött,

nagyobb kancelláriájának írnoka lett. Folyamatos önképzéssel, kapcsolatépítéssel kerülhetett a portai török deákok sorába. 1651 novemberében érkezhetett Konstantinápolyba; kezdetben csak a követ íródeákja lehetett, majd 1652-től portai török deák lett. Az oszmán vazallus Erdélyi Fejedelemség a 17. században inkább köteleességből tartott a szultáni udvarban képviseletet, amelynek legelőkelőbb embere az adó és a fontosabb ügyek tárgyalására 1–2 hónapra érkező, a tekintélyes nemesek sorából kikerülő főkövet volt, aki mellett egy, az aktuális, napi dolgok intézése, a fejedelem informálása miatt ott tartózkodó állandó követ (kapitiha) tevékenykedett. Harsányi Nagy folyamatosan képezte magát hivatalában, taníttatására hodzsát fogadott. 1655-től már biztos, hogy ő fordította a Portára benyújtott erdélyi iratokat. Úgy tűnik, ezekben az esztendőkből riválisává vált az állandó követnek. Eredeti hatáskörén túllépve párhuzamosan ő is informálta a fejedelmet, informátor hálózatot épített ki, maga is tárgyalásokat folytatott, oszmán tolmács is lett – ami azért is meglepő, mert ez portai török deákok esetében nem volt megszokott. E hivatalán messze túlnyúló tevékenységével a fejedelem politikai tanácsadójává lépett elő, ami konfliktusokhoz vezetett az erdélyi oszmán diplomácia személyzetével (például Romosz János tolmáccsal, Várad István, Balogh Máté állandó követekkel). Az 1657 elején Konstantinápolyba érkező Claes Rålambbal, X. Károly svéd király követével nagyon jó kapcsolatot épített ki. Ugyanakkor ura sikertelen lengyelországi hadjárata miatt az erdélyi

követség többi tagjával együtt 1657. augusztus 16–19. között őt is letartóztatták és több mint egy évig, 1658 novemberéig – Barcsay Ákos fejedelemségéig – a Héttorony foglya volt.

A magát folyamatosan túlpozicionáló Harsányi Nagy Jakab konstantinápolyi kapcsolatrendszerére támaszkodva Erdély polgárháborús esztendeiben az oszmán fővárosból általa már jól ismert új havasalföldi vajda, Mihnea (Mihail Radu) mellett tűnt fel. Jelentős egőről tanúskodó önképében a havasalföldi fejedelem tanácsadójaként tűnik fel, de valószínűleg annak magyar íródeákjaként tevékenykedhetett, aki továbbra is a hatalmát visszaszerző II. Rákóczi György híve maradt. Mihnea mellett lehetett annak megmérgezése idején is, a vajdai javakat összeírók sorába került. A leg híresebb erdélyi török deák, Rozsnyai Dávid emlékirata szerint 1661 elején Erdélyben nem kívánatos személynek számíthatott, ugyanis az oszmánokkal kapcsolatban urának, a fejedelemnek rossz tanácsokat adó tanácsadók sorában tartották számon.

Ez évben (1661) Gheorghe Ștefan száműzött moldvai vajda udvarában titkárként szolgált. A vajda megbízásából – aki a magyar rendektől várt támogatást moldvai visszatéréséhez – részt vett az 1662. évi pozsonyi diétán, majd urát elkísérte a fölöttébb kínos és keserves moszkvai útra is, ahol a száműzött moldvai fejedelem az orosz cártól kért hasonló támogatást. 1663-ban a saját sorsát Gheorghe Ștefanéhoz kötő Harsányi Nagy Jakab az aktív diplomáciába kezdő urával a svéd fennhatóság alatt álló Livóniába érkezett, majd továbbköltözve innen

az exuláns fejedelmi rezidencia az ugyancsak svéd befolyású pomerániai Stettinben építette ki központját. Harsányi Nagy Jakab nemcsak jó kapcsolatot épített ki Carl Gustav Wrangel kormányzóval, de 1663 decemberében ura képviselőjében Stockholmban a régenstanáccsal is tárgyalt. A hosszasan elhúzódó tárgyalások (1664 késő tavaszáig) során a vajdai szolgálat mellett Harsányi Nagy valójában saját jövőjét alapozta meg. Második, 1666. évi stockholmi követi útja során érlelődött meg benne az elhatározás: elhagyja az emigráns udvari társadalom uralkodói udvar látszatát fenntartó, de Harsányi Nagy számára is nagyon sok és komoly konfliktust hordozó környezetét. Urát inszINUÁLVA 1667 tavaszán a brandenburgi választófejedelemnek ajánlotta fel szolgálatait.

Frigyes Vilmos, a nagy választó – nem kizárható, hogy a svéd Bengt Skytte egyetemalapítási ötletétől felbuzdulva – keleti szakértőnek szánva meghívta udvarába Harsányi Nagy Jakabot és 300 talléros évi javadalmazással brandenburgi udvari tanácsossá tette. Fontosabb politikai szerepet 1670–1672 között kapott (1670–1671: a tatár követség fogadásának megrendezése; 1671: a lengyel–török háború során Brandenburg szerepének vizsgálata). Brandenburgi tanácsosként 1672-ben jelentette meg az európai tudós világban is – sikertelenül – nevet szerezni kívánó művét, a több célú, az oszmán birodalmat, annak mindennapi életét bemutató, valamint a nyelv elsajátítását szolgáló, (az első) beszélgetős szerkezetű, nyolcadrét alakú, 500 oldal terjedelmű nyelvkönyvét *Colloquia Familiaria Turcica Latina, seu Status Turcicus*

loquens címmel, amelynek recepciója sajnos nagyon gyenge volt. Kármán Gábor hazai és európai könyvtárakból a korban is ritka kiadvány 16 ismert példányát gyűjtötte össze, írta le és tette összehasonlító vizsgálat tárgyává. Minthogy két kötetben a brandenburgi választófejedelem helyett Gusztáv Adolf mecklenburg-güstrowi hercegnek szóló ajánlás található, azt feltételezte, hogy Harsányi Nagy újabb fejedelmi udvar- és *dominus*váltásban is gondolkodhatott. Ugyanakkor Frigyes Vilmosnak a lengyel–török háború veszélye miatt a következő esztendőben (1673–1674) sem állt szándékában a jelentős oszmán, keleti tapasztalatokkal rendelkező férfit udvarából elengedni.

Harsányi Nagy Jakab a berlini udvari élet során is intenzív kapcsolatokat tartott az erdélyi peregrinussokkal, amiről több könyvajánlás is tanúskodik (például: 1668: Felvinczi Sándor; 1670: ifj. Tarczali Pál; 1672: Pápai Páriz Ferenc, Viski Pál, Gyöngyösi Péter). Míg háza az erdélyi diákok peregrinációjának egyik fontos pihenő és feltöltődést biztosító úti állomása lett, személye Erdélyben is egyre többször olyanként vetődött fel, aki a fejedelemiség részére információs hálózatot építhetne ki. Halálának pontos időpontját jelenleg nem tudjuk. Harsányi Nagy Jakab 1679. október 11-én még bejegyzést tett a peregrináló Hodosi Sámuel *album amicorum*ába, a *terminus ante quem*et pedig az szolgáltatja, hogy 1684 júniusában Frigyes Vilmos választófejedelem Harsányi hitelezőinek az elhunyt tanácsos felé fennálló tartozásaiból történő kifizetését rendelte el.

A szerző az életút-rekonstrukciót követően, az utolsó tematikai egy-

ségben egyrészt Harsányi Nagy Jakab életútjának a tisztségviselő avagy értelmiségi kategóriákba történő beosztását veti fel, jelezve, hogy a 17. századi értelmiség fogalma fölöttébb széles, parttalan. Valószínű, hogy Harsányi Nagy Jakab azon (protestáns) egyházi pályán elindult értelmiségiek közé tartozott, aki pályáivét módosította, életét újjászervezte a nagyobb karriert ígérő fejedelmi szolgálat miatt. Az ókori hősök történetéből jól ismert becs- és dicsőségvágytól vezetettve céltudatosan, a konfliktusokat tudatosan felvállalva, adott hivatalát nemcsak professzionalitásra törekedve töltötte be, de saját személyének jelentőségét túlértékelve annak határain messze túl is lépett. Szorgos, hűséges tisztviselőként szolgálta II. Rákóczi György fejedelmet, de e becsvágytól is hajtott hűsége oly mértékű volt, hogy emiatt még a nála magasabb hivatalt viselő állandó követvel is összeveszett. Harsányi Nagy Jakab ugyanakkor szolgálataiért nem követelt birtokokat, csupán egzisztenciája fenntartásához szükséges pénzt, teljesítménye elismerését kérte. Folyamatosan épülő udvari karrierje jelentős változásokkal is járt: Gheorghe Ștefan moldvai vajdát is hűségesen, szorgalommal szolgálta, de a hozzá való viszonyából eltűnt a II. Rákóczi György iránt tanúsított alázat, míg a Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemhez fűződő kliensi viszonyát a szerződéses lojalitás jellemezte. Az eltérő társadalmi szerepeket viselő Harsányi Nagy nyilatkozatai is önképe változásait mutatják. Fölöttébb érdekes, hogy az emigráns fejedelmi udvarokban, illetve az emigrációban az 1660–1670-es években kap

hangsúlyt nemesi jogállása. A hivatalnok mellett – vitathatatlanul – folyamatosan megjelenik az értelmiségi is. Latin műveltsége, a szabadon használt klasszikus idézetek (Vergilius) megjelennek Konstantinápolyból írott leveleiben. Szerepet játszott Isaac Basire francia teológus Erdélybe költözésének előkészítésében is. Az eredetileg két-kötetesnek tervezett *Colloquia* megírását követően levelezése a humanista tudóslevelezés formakincséből merített. Megnyilatkozásaiból, munkásságából változó törökkép (portai levelek, *Opinio*, *Colloquia*) rajzolódik ki. A honi szakirodalom hősünket a puri-

tánok közé sorolta, de Kármán Gábor óvatosabban fogalmaz: bizonyosra nem állítja, hogy Harsányi Nagy Jakab puritán lett volna, az azonban biztosan állítható, hogy egyéniségét, életútját meghatározta a puritánok konfliktusvállaló vitakultúrája. A különböző európai fejedelmek udvarának kliense, az udvari-diplomáciai szolgálatokat betöltő Harsányi Nagy Jakab életútjának a feldolgozása egyben a mikro-történet életrajzi megvalósításának is kitűnő hazai példája.

Dominkovits Péter